

О.М. СВИДЕРСЬКА

УДК 94(477)08:63(477.43)

ОСІНЬ 42013 ГМАНІТАРНИЙ ЖУРНАЛ

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ЗЕМЛЕРОБСТВА НА ПОДІЛЛІ ТА ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ У ДОБУ НЕПУ (1921-1929 РР.)

На основі вивчення та аналізу різних джерел у статті зроблено спробу ідентифікувати проблему розвитку землеробства на Поділлі та Південно-Східній Волині й визначити головні напрями інтенсифікації галузі у добу непу.

Ключові слова: неп, землеробство, інтенсифікація землеробства, селянин, сільськогосподарське виробництво.

На основе изучения и анализа различных источников в статье сделана попытка идентифицировать проблему развития земледелия на Подолье и Юго-Восточной Волини и определить главные направления интенсификации отрасли в период нэпа.

Ключевые слова: нэп, земледелие, интенсификация земледелия, крестьянин, сельскохозяйственное производство.

On the basis on the study and the analysis of various sources an attempt has been made to identify the problem of the development of agriculture in Podillya and South-Eastern Volyn and determine the main directions of the field's intensification during the NEP period.

Key words: NEP, agriculture, intensification of agriculture, peasant, agricultural production.

В наш час, коли в сільському господарстві нашої держави відбуваються

бурхливі ринкові реформи, актуальним є питання про використання земельного фонду та розвиток аграрного сектору економіки. Продукція сільського господарства є ресурсною складовою виробництва у різних галузях національного господарства, а отже від її обсягів залежить рівень забезпеченості країни. Тому використання набутого досвіду має для сьогодення неабияке значення, оскільки Україна є аграрною державою.

Зазначену проблему вивчало багато дослідників у різні часи. У радянській

історіографії дана проблема висвітлена у працях Г. Бахметьєва [1], С. Городецького [2], Б. Мигаля [3]; у сучасній – В. Калініченка [4], І. Рибачака [5] та ін.

Землеробство – одна з провідних галузей сільського господарства із вирощування продовольчих, технічних та інших сільськогосподарських культур. Основним завданням землеробства є раціональне й продуктивне використання землі, підтримування та систематичне підвищення родючості ґрунту, регулювання факторів розвитку й життя рослин для одержання з одиниці площі найбільшої

кількості рослинницької продукції за найменших затрат праці і коштів.

Найважливіше місце в системі землеробства посідала інтенсифікація земельних угідь, що виявлялася у характері використання ріллі (пар, толока, перелоги, посіви). У сільському господарстві Поділля в доколгоспний період склалися парова трипільна, рябопільна і поліпшена просапна або травопільна система землеробства. Найбільш типовою у регіоні була парова трипільна система, коли всю землю розорювали щороку, але частину залишали під паром (толокою), а решту засівали. При цьому під паром мало знаходитись не менше третини ріллі. Якщо пару було менше 15 %, то трипільля перетворювалось на рябопільля поліпшеної просапної або трав'яний клин у сівозміні, що займав не менше 15 % ріллі [4, с. 203].

Складовою заходів із підвищення рівня землеробства було застосування машин та поліпшених знарядь праці. Селянство Поділля не спромоглося упродовж 20-х років відновити дореволюційний рівень забезпеченості залізними плугами, сівалками, жнивварками, молотарками і віялками. Дрібне селянське господарство регіону ставило жорсткі перешкоди застосуванню машин та поліпшених знарядь праці. Через незабезпеченість реманентом або його примітивність ґрунт не готувався як слід до посіву, насіння через поганий обробіток землі і ручну сівбу пропадало – сходи були нерівномірними, зрідженими або загущеними. Примітивні ручні знаряддя праці у догляді за посівами, збиранні врожаю, очистці зерна не дозволяли істотно підвищити продуктивність землеробства. В довідці Подільської губернської планової комісії “Про стан сільського господарства” від 8 грудня 1923 р. зазначалося, що “придбання складного реманенту селянами не здійснюється через економічну неспроможність, зумовлену надто високою ціною на машини та поліпшені знаряддя праці” [6, арк. 10]. В умовах безреманентності значної частини

селянських господарств, примітивності селянських знарядь праці у 20-х роках.

Значну роль в піднесенні культури землеробства мала відігравати електрифікація та механізація, зокрема тракторизація. У 20-ті роки в цьому напрямі почали робити перші кроки. Так, у перспективному плані розвитку сільського господарства Кам'янецького округу зазначалося: “Поставити питання про електрифікацію сільського господарства, зважаючи на наявність в окрузі значної кількості річок. Дрібні сільськогосподарські підприємства (молочарні, січкарні, круподерні, молотарки) могли б використовувати електричну енергію і зменшити потребу в робочій худобі, а з часом звільнити людність від важких форм ручної праці” [7, с. 17]. У доповідній записці завідувача Брацлавського повітового земельного відділу, оприлюдненій на економічній нараді з електрифікації від 17 березня 1922 р. вказувалося: “Брацлавський повіт багатий “водяним вугіллям” за наявності тут великої кількості річок, зокрема Південного Бугу. На базі використання водної енергії є можливість збільшити сільськогосподарські підприємства. Вносимо пропозицію вивчити питання про промислове застосування електричної енергії у землеробстві” [8, арк. 9]. Проте у 20-ті роки електрифікація сільського господарства проходила дуже повільно, оскільки державних бюджетних коштів на ці цілі майже не виділялося, а селяни за умов низьких цін на сільгосппродукцію не могли самотужки накопичити відповідні матеріальні ресурси. Відтак, перспектива електрифікації та інтенсифікації сільського господарства, залишалася нереалізованою.

Значну роль у піднесенні сільського господарства мала відігравати його механізація. Наприклад, засів десятини землі рядковою сівалкою давав підвищення врожайності порівняно з ручним способом до трьох пудів, а економію посівматеріалу до 2-х пудів. За рахунок цього лише у Кам'янецькому окрузі застосування сівалок

для посіву зернових дозволило б додатково отримати понад 300 тисяч пудів збіжжя [9, с. 2]. У зв'язку з цим селянство Поділля і Південно-Східної Волині намагалося придбати складний сільськогосподарський реманент і машини. Газета “Червоний край” писала: “За останні 6 місяців 1925 р. Господарсоюз продав населенню сільгоспмашин і знарядь на суму 140500 карб. Найбільше питають селяни за плугами й культиваторами, привезеними з-за кордону. Але попит на ці машини не можна було задовольнити навіть на 30 %. Не маючи власних магазинів, Господарсоюз не зміг закупити потрібної кількості машин за кордоном” [10, с. 4]. Крім того, накопичення відповідних матеріальних засобів для придбання складного реманенту за умов низьких цін на зерно відбувалося у 20-ті роки надто повільно.

У середині 20-х роках в сільському господарстві Поділля та Південно-Східної Волині вперше з'явився трактор [11, арк. 10]. У 1925 р. Сільбанк продав колгоспам Подільської губернії 28 тракторів: 19 – машиновим товариствам, 9 – сільськогосподарським кооперативам, 2 – земельним громадам, 5 – дослідним станціям, 3 – товариствам взаємодопомоги і лише один трактор – індивідуальному селянському господарству [12, с. 12]. Використання трактора усувало несвоєчасну та неглибоку оранку кіньми. Трактор міг також використовуватись у сільському господарстві як привідна сила у молотарках, січкарнях, круподернях, а також для транспортування збіжжя, особливо буряків і картоплі. Але найголовніша мета використання трактора – оранка. Машини “Джон Дир”, “Олівер” з дволемішним плугом за 10 годин зорювали 2,5–2,7 десятин землі, глибиною 13–17 см. Під час скородіння трактор тягнув 9 борін і за 10 годин обробляв 26–28 десятин, культивуючи тягнув три дев'ятилапові культиватори і за 10 годин роботи культивував 12–13 десятин. З причіпним знаряддям для обробітку пару, що дуже заростала бур'янами, трактор за 10

годин роботи обробляв 12–13 дес. Під час засіву трактор з двома 19-рядковими сівалками за 10 годин засівав біля 13 десятин. Перевозячи зерно успішно і рентабельно транспортував від 2 до 6 гарб по 100 пудів на кожній. За 10 годин роботи луштив 5–7 десятин стерні. Вільно приводив у дію шестисильну молотарку [13, с. 96–97]. Натомість максимальне навантаження на одного коня, за підрахунками відомих економістів П. Римаренка і А. Китаєва, становило 10 дес. посіву [14, с. 16]. Попри мізерну кількість тракторів, вони використовувалися неефективно, особливо у кооперативних організаціях, колгоспах. З цього приводу газета “Червоний кордон” у статті “Тракторизація Поділля» констатувала, що власники тракторів нераціонально використовують машини. Обстеження роботи тракторів на Поділлі виявило чимало випадків, коли “на тракторі возили весільних, їздили на маніфестацію, влаштовували перегони” [15, с. 3]. Отже, застосування тракторів у сільському господарстві Поділля і Південно-Східної Волині лише розпочиналося. На шляху механізації виникало чимало проблем і труднощів, пов'язаних із незначною кількістю сільгоспмашин та їх неефективним використанням. До того ж з 1927–1928 рр. під приводом того, що трактори нібито використовуються на селі для експлуатації, їх почали вилучати з індивідуального користування.

Важливим напрямом інтенсифікації землеробства було використання органічних і мінеральних добрив. Як відомо, за перелогової системи угноєння ґрунту фактично не практикувалося. Не потребувала угноєння декілька років ділянка ріллі, розкорчована з-під лісу. Проте на Поділлі таких земель фактично не було, а отже, необхідно було щорічно вносити добрива. Перед Першою світовою війною пересічна норма угноєння складала 22400 пуд. на 100 дес. посіву. Зазвичай, поміщицькі господарства вкладалися у цю норму за рахунок селянських, оскільки останні

відавали гній поміщикам в обмін на солому, кукурудзиння тощо. Відтак, селянські господарства вносили лише половину необхідної норми гною, що різко знижувало врожайність [2, с. 144]. Негосподарський підхід до внесення органіки зберігався і в добу нової економічної політики. В обіжниках земельних органів, періодичній пресі констатувалося, що селяни гній для удобрення вивозять в обмеженій кількості. “Він без користі лежить у дворах або викидається на вулицю, внаслідок чого, з одного боку, втрачається його цінне добриво, а з іншого – погіршується санітарний стан двору”. У зв’язку з цим пропонувалося не дозволяти селянам звалювати гній де попало, роз’яснювати їм значення гною як цінного добрива [16, арк. 1–4]. До того ж запасів гною, за підрахунками тодішніх економістів, вистачало не більше як на 1/6 орної землі.

Значна увага приділялася заготівлі, зберіганню та раціональному використанню органічних добрив. З цього приводу здійснювалася роз’яснювальна робота. Так, у замітці “Як угноювати землю” зазначалося: “Багато наших господарів угноюють поле так: вивезуть гній на поле та й зараз або згодом розтрусять його, або гній лежить у купі, доки не прийде пора орати на пар. Тому немає урожаю. Щоб ситуація була іншою після вивозки, гній треба негайно внести під оранку” [17, с. 6]. Загалом, внесення органічних добрив та їх раціональне використання у 20-ті роки було проблемою. Органічних добрив катастрофічно не вистачало. Внесенню гною заважала відсутність тяглової худоби, далеkozемелля.

Важливим напрямом піднесення землеробства була меліорація. В умовах гострого малоземелля кожна десятина землі, відвойованої у ярів, боліт, чагарників, була вагомим здобутком сільського господарства. Наприклад, у Проскурівському окрузі нараховувалося 17145 га заболочених луків, 12438 га боліт, 4580 га занедбаних торфовищ, 2428 га складала яри та відпрацьовані

каменоломні [1, с. 13]. На засіданні меліоративної секції Проскурівського земельного управління від 19 вересня 1924 р. зазначалося: “Ці землі або зовсім не використовувалися, або використовувалися дуже непродуктивно, оскільки для отримання ефекту необхідно витратити досить значний капітал, якого держава не має, а населення має тільки незначний капітал” [16, арк. 37]. Меліоративна робота мала регіональні особливості. Наприклад, у Проскурівському, Шепетівському округах збільшення придатної землі відбувалося за рахунок боліт та чагарників, заболочених луків у Могилів-Подільському, Кам’янець-Подільському – шляхом зменшення площі ярів, закріплення крутосхилів. Наприклад, у Кам’янецькому окрузі було 1165 ярів, площа яких мала тенденцію до збільшення [18, с. 3].

З середини 20-х років у регіоні виникають меліоративні товариства. У 1925 р. у Вінницькому окрузі діяло 19 меліоративних товариств, які об’єднували 218 членів, у Могилівському відповідно – 6 і 472, Тульчинському – 17, 706 [19, с. 200]. Всього у 1925 р. у Подільській губернії нараховувалося 42 меліоративні кооперативи, які об’єднували 2605 членів, переважно незаможників. Відтак, обсяги меліоративних робіт були незначними. Все ж, виявлено тенденцію до зростання кількості меліоративних товариств. Так, у Проскурівському окрузі у 1925 р. діяло лише 4 меліоративні товариства із 1837 членами [20, с. 101], а у 1927 р. 12 меліоративних кооперативів об’єднували 2926 осіб або 8 % зацікавлених у проведенні меліорації селянських господарств [21, с. 13]. Меліорація мала неабияке значення для піднесення сільського господарства, оскільки сприяла підвищенню родючості ґрунтів, збільшенню врожайності, а також в умовах гострого малоземелля поверненню до сільськогосподарського обігу значних площ раніше не придатної землі.

Отже, в період нової економічної політики в системі піднесення землеробства, його інтенсифікації відбулися певні

позитивні, якісні зміни. Це насамперед виявилось у тому, що площа земель під віджилими відсталими системами землеробства поступово зменшувалася. Толока повільно, але неухильно витіснялася зайнятими парами у сільському господарстві. Почали використовувати та впроваджувати механізацію, меліорацію, хімізацію, покращувалася агротехніка, що виявилась у збільшенні площі злушеної стерні, розширенні оранки на зяб, а також в угноюванні ріллі. Проте у тодішніх реаліях не вдавалося переломити ситуацію в бік докорінної інтенсифікації землеробства.

Список використаних джерел та літератури

- Бахметьев Г. М. Основные показатели перспективного плана по сельскому хозяйству Проскуровского округа за пятилетие 1926/27 – 1930/31 гг. / Г. М. Бахметьев // Экономика и статистика Проскуровщины. – Проскуров: Окрстатбюро. – 1927. – № 1. – С. 7–40.
- Городецкий С. Сільське господарство Поділля перед світовою війною / С. Городецький. – Вінниця: Кабінет вивчення Поділля, 1929. – 210 с.
- Мигаль Б. К. Первые итоги мелиорации крестьянской земли на Украине (1917–1929 гг.) / Б. К. Мигаль // Вопросы истории СССР. – Х.: Высшая школа, 1987. – Вып. 32. – С. 60–68
- Калініченко В. В Селянське господарство України в період непу / В. В. Калініченко – Х.: Основа, 1997. – 400 с.
- Рибак І. В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2008. – 244 с.
- Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф. Р-147. Оп. 1. – Спр. 117. – 135 арк.
- Сільськогосподарські райони Поділля і громадські сівозміни для них. – Вінниця, 1925. – 138 с.
- ДАВО. – Ф. Р-2029. – Оп. 1. – Спр. 20. – 81 арк.
- Використовуємо машини: передова // Червоний кордон. – 1927. – 1 січня. – С. 2.
- Постачання сільськогосподарських машин селянам / Червоний край. – 1926. – 21 квітня. – С. 4.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО). – Ф. 27. – Оп. 2. Р – Спр. 668. – 13 арк.
- Матеріали до вивчення тракторів в Україні. Трактори в сільському господарстві України в 1924–1925 рр. – Х.: Радянський селянин, 1927. – Вип. 1. – 118 с.
- Трактори в сільському господарстві України в 1924–1926 рр. – Х.: ЦСУ УСРР, 1927. – 136 с.
- Народне господарство України в 1924/25 р. – Х.: ЦСУ УССР, 1926. – 296 с.
- Тракторизація на Поділлі // Червоний край. – 1926. – 4 липня. – С. 3.
- ДАВО. – Ф. Р-40. – Оп. 1. – Спр. 825. – 106 арк.
- С. К. Як угноювати землю / С. К. // Вісті. – 1921. – 12 червня. – С. 6.
- Геринович В. Прояри та ярки Кам'янецьчини та засоби боротьби з ними / В. Геринович // Червоний кордон. – 1927. – 5 січня. – С. 3.
- Україна. Статистичний щорічник 1925. – Х.: ЦСУ УСРР, 1926. – 407 с.
- Д. Б. Розничные цены в городах Подолии / Д. Б. // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. Год VI (ЦСУУ). – Винница: Гостипография им. Ленина, 1924. – Апрель–июнь. – № 2 (29). – С. 100–109.
- Збірник партійних та урядових постанов про сільськогосподарську кооперацію (серпень 1926–липень 1927 рр.) – Х.: Сільський господар, 1927. – 116 с.